

ΧΡΗΣΤΟΣ Π. ΦΡΑΓΚΟΣ (1927-2014)

Ο ΧΡΗΣΤΟΣ Π. ΦΡΑΓΚΟΣ γεννήθηκε στις 12 Μαρτίου 1927 στο Ασβεστοχώρι Θεσσαλονίκης και απεβίωσε στις 3 Ιουνίου 2014 στη Θεσσαλονίκη. Ήταν ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και του Τμήματος Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης της Παιδαγωγικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Αγωνίστηκε για τη δημιουργία των Παιδαγωγικών Τμημάτων και την ένταξη αυτών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση συντελώντας με αυτό στην αναβάθμιση του ρόλου των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Ο Χρήστος Φράγκος αποφοίτησε από το Τμήμα Κλασικής Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Αρχικά εργάστηκε ως καθηγητής φιλολογίας στο Γυμνάσιο του Αμερικανικού Κολλεγίου Ανατόλια για περισσότερα από δέκα χρόνια και στη συνέχεια ως βοηθός στην έδρα της Νεοτέρας Ελληνικής Φιλολογίας στο ΑΠΘ κοντά στον καθηγητή Λαογραφίας Λίνο Πολίτη. Κατόπιν πραγματοποίησε σπουδές στην Παιδαγωγική, και ιδιαίτερα στην Παιδαγωγική Ψυχολογία, σε πανεπιστήμια των ΗΠΑ, της Γαλλίας και της Ελβετίας, όπου είχε την ευκαιρία να γνωρίσει το επιστημονικό έργο και να συνεργαστεί με διάσημους καθηγητές της Παιδαγωγικής και της Ψυχολογίας, όπως ο Benjamin Bloom, ο Jerome Bruner, ο Jean Piaget κ.ά., και να εμβαθύνει τις γνώσεις του σε θέματα της Γνωστικής και της Παιδαγωγικής Ψυχολογίας. Το 1961 ανακηρύχτηκε διδάκτορας (με επίδοση άριστα) και το 1964 υφηγητής της Παιδαγωγικής στη Φιλοσοφική Σχολή του ΑΠΘ, ενώ παράλληλα δίδασκε Νεοελληνική Φιλολογία στο Πανεπιστήμιο της Λιόν της Γαλλίας από το 1962 έως το 1966. Από το 1966 έως το 1985 υπηρέτησε ως καθηγητής Παιδαγωγικής στο Τμήμα Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και το 1985 ανέλαβε να οργανώσει το Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών της Παιδαγωγικής Σχολής του ΑΠΘ με εντολή του τότε πρύτανη

Δημήτρη Φατούρου. Τα τελευταία χρόνια της ακαδημαϊκής του σταδιοδρομίας, από το 1985 μέχρι το 1993, υπηρέτησε ως καθηγητής Παιδαγωγικής και πρόεδρος του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Διεθνείς διακρίσεις

Ο Χρήστος Φράγκος υπήρξε μέλος της Ακαδημίας Παιδαγωγικών Επιστημών της Ουκρανίας, συνεργάτης του περιοδικού *European Early Childhood Education Research Journal* και μέλος της Εκδοτικής Επιτροπής της ετήσιας έκδοσης του *Institute of Educational Research Belgrade*.

Διετέλεσε επιστημονικός υπεύθυνος των εκδόσεων Παιδαγωγικών Συγγραμμάτων του εκδοτικού οίκου Gutenberg – Γιώργος & Κώστας Δαρδανός, στην Αθήνα.

Το ερευνητικό, συγγραφικό και διδακτικό έργο του Χρήστου Φράγκου εστιάζεται σε θέματα Παιδαγωγικής Ψυχολογίας, ιδιαίτερα της Ψυχοπαιδαγωγικής, και κυρίως σε ζητήματα μάθησης και διδασκαλίας.

Το βασικό του έργο αποτελεί η *Ψυχοπαιδαγωγική*, στο οποίο πραγματοποιεί μια σύντομη αναθεώρηση των παλαιότερων διδακτικών μεθόδων, από τον Μεσαίωνα και εξής, και φτάνει μέχρι τη σύγχρονη μετανεωτερική εποχή. Σε αυτό εξετάζει ζητήματα της λειτουργικής μάθησης, της ταξινόμησης των διδακτικών αρχών και στόχων καθώς και τις κατευθύνσεις της Παιδαγωγικής επιστήμης στη νεότερη Ελλάδα, κυρίως από την αρχή του 20ού αιώνα και μετά, οι οποίες είναι σχετικές με ιδεολογικές τοποθετήσεις και απόψεις των ερευνητών που καθόρισαν τη λειτουργία του σχολείου στη σύγχρονη ελληνική εκπαίδευση. Τα ζητήματα αυτά απασχόλησαν τον καθηγητή Χρήστο Φράγκο και σε άλλα επιστημονικά συγγράμματα, όπως στα έργα *Παιδαγωγικές έρευνες και εφαρμογές*, *Βασικές παιδαγωγικές θέσεις και άλλα*. Ο κατάλογος των επιστημονικών συγγραμμάτων και δημοσιευμάτων του Χρήστου Φράγκου είναι μεγάλος, όπως φαίνεται ακολουθώντας.

Παιδαγωγικά συγγράμματα

Η έννοια του χρόνου στα αγόρια των δώδεκα χρονών, Θεσσαλονίκη 1961 (διδακτορική διατριβή).

Παιδαγωγικές αντιθέσεις, Θεσσαλονίκη 1964.

Πρόσωπα και πράγματα στην αγωγή των παιδιών προσχολικής ηλικίας. Θεσσαλονίκη 1964 (διατριβή επί υφηγεσία).

- L'ancien et la nouvelle pédagogie*. Lyon 1965.
- Personnes et objets dans l'éducation*. Lyon 1966.
- Ο ρόλος της οργάνωσης και του συνδυασμού στο μνημονικό πεδίο του εφήβου, Ιωάννινα 1968.
- Εισαγωγή στη γενική μεθοδολογία της Ψυχοπαιδαγωγικής, Θεσσαλονίκη 1968.
- Η επίδραση της γλωσσικής μορφής του κειμένου στην ανάγνωση των μαθητών και στην κατανόηση, Ιωάννινα 1972.
- Ο Αθανάσιος Ψαλίδας και η Ελληνική Νομαρχία, Ιωάννινα 1972.
- Εφαρμογή της μαιευτικής μεθόδου του Σωκράτη σε παιδιά, Ιωάννινα 1973.
- Οι διδακτικές μέθοδοι των αρχαίων ελληνικών από μετάφραση, εκδ. KEME, Αθήνα 1976.
- Μέθοδοι διδασκαλίας της νεοελληνικής γραμματικής, εκδ. KEME, Αθήνα 1976.
- Ομαδική εργασία Παιδαγωγικού Εργαστηρίου: Η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών από μετάφραση, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1977.
- Ψυχοπαιδαγωγική, Θέματα παιδαγωγικής ψυχολογίας, παιδείας, διδακτικής και μάθησης, εκδ. Παπαζήση, σ. 444, Αθήνα 1977.
- Ελληνικά και Ευρωπαϊκά Πανεπιστήμια, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1978.
- Η επίδραση του τρόπου εξέτασης στην επίδραση των μαθητών, Ιωάννινα 1978.
- Βασικές παιδαγωγικές θέσεις, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1985.
- Επίκαιρα θέματα παιδείας, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1986.
- Κοινωνικοί και παιδαγωγικοί προβληματισμοί, μεταρρυθμίσεις, Ανατολή-Δύση, εξετάσεις, πόλεμος και ειρήνη, Δελμούζος-Γληνός, εκθέσεις ιδεών κ.ά., εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1986.
- Παιδαγωγικές έρευνες και εφαρμογές, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1993.
- Μελέτες παιδαγωγών Ανατολής και Δύσης: Συνθετική θεώρηση, διδασκαλία, σχόλια, βασικά κείμενα για τη διδασκαλία, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1993.
- Ερευνητική συνάντηση πανεπιστημιακών και εκπροσώπων παραγωγικών και οικονομικών τάξεων Ελλάδας και Κύπρου, Κρουπηγή Κασσάνδρας, Χαλκιδική, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1994.
- Πρόσωπα και πράγματα στην προσχολική ηλικία και νέα παιδαγωγική, αντιθέσεις, εισαγωγή στη μεθοδολογία της ψυχοπαιδαγωγικής, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1999.

Επιστημονικά άρθρα

- Τα ιδεώδη, τα ουσιώδη και τα στοιχειώδη της παιδείας, στη συλλογική έκδοση *Για μια δημοκρατική Παιδεία*, εκδ. Παπαζήση.

Προϋποθέσεις και προοπτικές για μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, περιοδικό *Πολίτης*, Ιαν.-Φεβρ. 1979.

Εκπαιδευτική πολιτική στις δυτικές και στις ανατολικές χώρες, περιοδικό *Αντί*, τεύχος 129, 7 Ιουλίου 1979.

Ο Αλ. Δελμούζος και οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, περιοδικό της ΟΛΜΕ *Λόγος και Πράξη*, τ. άνοιξης 1979.

Συμβολή για μια νέα ανάγνωση των *Ελεύθερων Πολιορκημένων*, συμμετοχή στο αφιέρωμα για τον καθηγητή Λίνο Πολίτη.

Άρθρα στο περιοδικό *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, *Επιστημονική Σκέψη* και αλλού.

Ο Χρήστος Φράγκος στην ημερίδα που οργάνωσε
το Διεπιστημονικό Δίκτυο Ειδικής και Διαπολιτισμικής Αγωγής,
«Include» (Θεσσαλονίκη, Τελόγλειο Ίδρυμα, Μάρτιος του 2014)

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

ΑΠΟΦΑΣΙΣΑΜΕ να αφιερώσουμε τον τόμο αυτό στη μνήμη του πανεπιστημιακού δασκάλου Χρήστου Π. Φράγκου (12 Μαρτίου 1927-4 Ιουνίου 2014) επειδή θεωρούμε ότι ο αείμνηστος καθηγητής αποτελεί ένα πρότυπο επιστήμονα, δασκάλου και ανθρώπου, ο οποίος κληροδότησε στους μαθητές και τους συνεργάτες του μια μεγάλη παρακαταθήκη ιδεών, αξιών, εμπειριών και επιστημονικών ανακαλύψεων, που θα κατευθύνουν τη σκέψη και τη δράση των επόμενων γενεών σε βάθος χρόνου.

Ο Χρήστος Φράγκος δεν αποτελεί ένα απλό ή τυπικό παράδειγμα πανεπιστημιακού δασκάλου, ο οποίος περιοριζόταν στην εκτέλεση των τυπικών αρμοδιοτήτων και διδακτικών καθηκόντων. Ήταν ένας ανήσυχος επιστήμονας και ένας δάσκαλος σε συνεχή εγρήγορση, που νοιαζόταν για την πορεία της ελληνικής εκπαίδευσης, αλλά και για τις γνώσεις και τα επαγγελματικά προσόντα που αποκτούσαν οι φοιτητές του, οι μέλλοντες εκπαιδευτικοί. Η προσφορά του στην ελληνική εκπαίδευση και στην παιδαγωγική επιστήμη είναι πολύ σημαντική. Θεωρούμε πως άφησε ανεξίτηλα τα αχνάρια της πορείας του στην ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση καθόσον υπήρξε ένας ακαδημαϊκός δάσκαλος, ευαίσθητος για τα ζητήματα της ελληνικής εκπαίδευσης. Υπήρξε ένας συνειδητοποιημένος δάσκαλος και ταυτόχρονα ένας ενεργός πολίτης, ο οποίος επιδίωκε την εμπέδωση των δημοκρατικών ιδεωδών στην εκπαίδευση και την εφαρμογή δημοκρατικών πρακτικών και εναλλακτικών μεθόδων στη διδασκαλία μεριμνώντας για την προώθηση του διαλόγου και της αυτονομίας, την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της δημιουργικότητας των μαθητών, ώστε η θεωρία να εναρμονίζεται με την εκπαιδευτική πράξη.

Στην εισαγωγική πρώτη ενότητα αυτού του βιβλίου, η οποία είναι αφιερωμένη στην ακαδημαϊκή ζωή και δράση του καθηγητή Χρήστου Π. Φράγκου, με τίτλο «Ο δάσκαλος Χρήστος Φράγκος», επιχειρούμε να παρουσιάσουμε κάποια από τα βασικά χαρακτηριστικά, τα ιδεώδη και τα οράματα του αείμνηστου δασκάλου, καθώς και την επιστημονική, διδακτική και πολιτική του

δράση. Επειδή θεωρούμε πως είναι δύσκολο να συνοψίσει κάποιος μέσα σε λίγες σελίδες την πολύπλευρη δράση του Χρήστου Φράγκου, προτιμήσαμε να επισημάνουμε επιλεκτικά ορισμένα ζητήματα που χαρακτηρίζουν την επιστημονική, την παιδαγωγική και την πολιτική δράση του, ώστε ο μελετητής του βιβλίου να μπορεί να διαμορφώσει μια σαφή εικόνα της προσφοράς του αφενός στις επιστήμες της Παιδαγωγικής και της Ψυχολογίας, τις οποίες υπηρέτησε όσο ήταν στην ενεργό υπηρεσία, και αφετέρου στην ελληνική εκπαίδευση. Βέβαια, η προσφορά του επιστήμονα Χρήστου Φράγκου δεν περιορίζεται στα στενά όρια της Ελλάδας καθόσον ο ίδιος ανέπτυξε πολυσχιδή δράση και στο εξωτερικό. Εκτός από τις μεταπτυχιακές σπουδές στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη (στη Γαλλία και την Ελβετία), ήταν ενεργό μέλος διαφόρων ευρωπαϊκών επιστημονικών φορέων, είχε κάνει πολλές ανακοινώσεις σε διεθνή συνέδρια και είχε δημοσιεύσει επιστημονικές εργασίες σε διεθνή επιστημονικά μέσα. Διετέλεσε πρόεδρος του Οργανισμού Παιδαγωγών Δυτικών και Αναλυτικών Χωρών «V. Suchomlinski» και τιμήθηκε με τη διάκριση του μέλους της Ακαδημίας της Ουκρανίας, ένεκα της μεταφοράς και διάδοσης στην Ελλάδα του επιστημονικού έργου πολλών και σημαντικών παιδαγωγών και ψυχολόγων αυτής της χώρας, αλλά και άλλων χωρών της Ανατολικής Ευρώπης.

Τα δύο κείμενα που ακολουθούν, του υποφαινόμενου και του Γιώργου Μαυρογιώργου, αποτελούν μια ευρεία αναφορά στον βίο και στο επιστημονικό έργο του Χρήστου Φράγκου, ώστε ο μελετητής να έχει μια πρώτη εικόνα της ζωής και της δράσης του αείμνηστου δασκάλου.

Ακολουθεί η δεύτερη ενότητα με τίτλο «Θεωρητικές και φιλοσοφικές παραδοχές του Νέου Σχολείου και της Νέας Παιδαγωγικής», στην οποία οι συγγραφείς μαθητές και συνεργάτες του Χρήστου Φράγκου, Βαρβάρα Αβραμίδου, Όλγα Απανωμεριτάκη και Αθανάσιος Γκότοβος αναφέρονται στα φιλοσοφικά και κοινωνικοπολιτικά ρεύματα που εμφανίστηκαν στην εποχή της ύστερης νεωτερικότητας και επηρέασαν σημαντικά τις παιδαγωγικές αντιλήψεις των νεότερων παιδαγωγών, οι οποίες αποτέλεσαν τη βάση για τη θεμελίωση σε αυτές του Νέου Σχολείου και της Νέας Παιδαγωγικής.

Τα κείμενα που εντάσσονται στις δύο επόμενες ενότητες του βιβλίου είναι σχετικά με τα ιδεώδη, τις αρχές και τις μεθόδους διδασκαλίας και μάθησης που εφαρμόζε ο ίδιος στις πανεπιστημιακές παραδόσεις και τις θεμελίωνε με τις ερευνητικές του εργασίες. Οι συγγραφείς των κειμένων αυτών είναι συνάδελφοι και συνεργάτες του Χρήστου Φράγκου στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, των οποίων τα ενδιαφέροντα στρέφονται γύρω από ζητήματα της σύγχρονης Ψυχοπαιδαγωγικής, κυρίως όμως εστιάζονται σε ζη-

τήματα της διδασκαλίας και της μάθησης. Ειδικότερα, στην τρίτη ενότητα με τίτλο «Μεθοδολογία διδασκαλίας και μάθησης» τα κείμενα των καθηγητών Chris Pascal και Tony Bertram, του υποφαινόμενου, της Σοφίας Αυγητίδου, της Σμαράγδας Παπαδοπούλου και της Αγγελικής Χειλάκη αναφέρονται σε θέματα μεθοδολογίας της διδασκαλίας και της μάθησης, ενώ στην τέταρτη ενότητα με τίτλο «Βιωματική διδασκαλία και μάθηση» οι συγγραφείς Κώστας Μπακιρτζής, Αλέξανδρος Γεωργόπουλος, Γεώργιος Σλαουκίδης, Έλλη Τρίμη και Ρένα Σιβροπούλου, συνεργάτες και συνάδελφοι του Χρήστου Φράγκου στο Τμήμα Νηπιαγωγών του ΑΠΘ, παρουσιάζουν παραδείγματα της βιωματικής μάθησης και διδασκαλίας και της αξιολόγησής τους.

Στην τελευταία πέμπτη ενότητα οι συγγραφείς αναφέρονται σε σύγχρονα μοντέλα της διδασκαλίας. Η νηπιαγωγός Ειδικής Αγωγής Ανδρομάχη Νάνου παρουσιάζει το νέο ενιαίο σχολείο, το σχολείο της γειτονιάς, όπως συνήθιζε να το αποκαλεί στις παραδόσεις και στα σεμινάρια ο Χρήστος Φράγκος, ως νέα σχολική δομή, στην οποία φοιτούν χωρίς διακρίσεις όλα τα παιδιά της γειτονιάς ή μιας περιοχής. Η καθηγήτρια Ειδικής Αγωγής Μαρία Τζουριάδου, πρώην μαθήτρια και κατόπιν επί πολλά χρόνια συνεργάτιδα και συνάδελφος του Χρήστου Φράγκου στο Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Εκπαίδευσης του ΑΠΘ, παρουσιάζει τις θέσεις του διάσημου Ουκρανού ψυχολόγου και παιδαγωγού Lev Vygotsky για την εκπαίδευση των ατόμων με νοητική αναπηρία (Defectology), καθόσον ο Vygotsky ήταν το αγαπημένο πρότυπο επιστήμονα και ερευνητή του Χρήστου Φράγκου. Τέλος, η εγγονή του αδελφού του Χρήστου Φράγκου, Μαρία-Νεκταρία Φράγκου, δασκάλα, αναφέρεται στην εκπαίδευση των ατόμων με σύνδρομο Williams (WS) και την ανάγκη εκπαίδευσης των ατόμων με αναπηρία στο γενικό σχολείο, στο σχολείο της γειτονιάς.

Το γεγονός ότι οι συγγραφείς των κειμένων του βιβλίου υπήρξαν είτε μαθητές είτε συνεργάτες και συνάδελφοι του Χρήστου Φράγκου στα δύο πανεπιστήμια, των Ιωαννίνων και του Αριστοτελείου, όπου εργάστηκε περίπου τριάντα χρόνια, δείχνει ως έναν βαθμό την επίδραση της προσωπικότητας και του χαρακτήρα του, και ταυτόχρονα την αντανάκλαση που είχαν σε όλους οι ιδέες και οι αρχές τις οποίες εφάρμοζε στην επιστημονική και παιδαγωγική του δράση. Ταυτόχρονα, το γεγονός αυτό δείχνει πόσο μεγάλη απήχηση βρήκαν οι αρχές και οι ιδέες του στην επιστημονική και ακαδημαϊκή κοινότητα της Ελλάδας και του εξωτερικού.

Δημήτρης Β. Γουδήρας
Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 2019

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ

Ο ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΧΡΗΣΤΟΣ ΦΡΑΓΚΟΣ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΦΡΑΓΚΟΣ:
Ο ΕΝΟΡΑΤΙΚΟΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Β. ΓΟΥΔΗΡΑΣ
Καθηγητής Πανεπιστημίου Μακεδονίας

1. Οι δημοκρατικές αρχές και ιδέες
του Χρήστου Φράγκου

ΣΤΗΝ ΕΙΣΑΓΩΓΗ αυτού του βιβλίου προς τιμήν του καθηγητή Χρήστου Π. Φράγκου (12 Μαρτίου 1927-4 Ιουνίου 2014) επιχειρούμε να παρουσιάσουμε κάποια από τα βασικά χαρακτηριστικά και τα ιδεώδη του αείμνηστου δασκάλου, τα οποία έχουν άμεση σχέση με τη δράση του ως πανεπιστημιακού δασκάλου και επιστήμονα.

Κατ' αρχάς, ο λόγος είναι για τις δημοκρατικές αρχές και πεποιθήσεις του Χρήστου Φράγκου, τις οποίες επιδίωξε να μεταφέρει τόσο στην εκπαιδευτική πολιτική της Ελλάδας, ιδιαίτερα στην πολιτική της επαγγελματικής εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών της σχολικής και προσχολικής εκπαίδευσης, όσο και στην επιστημονική έρευνα και τη διδασκαλία, αλλά και στη διοίκηση του πανεπιστημίου. Δεν δίστασε, μάλιστα, να υπερασπιστεί με γενναιότητα και θάρρος τις δημοκρατικές του αρχές και πεποιθήσεις, και ένεκα τούτου κακοποιήθηκε από τις αστυνομικές αρχές κατά την περίοδο της δικτατορίας στην Ελλάδα (1967-1974). Ο αείμνηστος παιδαγωγός δεν επιδίωκε μόνο να επηρεάζει την εκπαιδευτική πολιτική και την εφαρμογή των δημοκρατικών αρχών και αξιών στην εκπαίδευση, αλλά μεριμνούσε ο ίδιος για την εφαρμογή αυτών στην εκπαιδευτική πράξη.

Όντας θιασώτης της ενορατικής μάθησης και διδασκαλίας απέφευγε την επιβολή της αυθεντίας του δασκάλου στην αίθουσα διδασκαλίας και την εμμονή στη στείρα απομνημόνευση κατά τη διδασκαλία και τη μάθηση. Αντίθετα, εφάρμοζε τη διαλεκτική και μαιευτική μέθοδο διδασκαλίας,

κατά το πλατωνικό πρότυπο του Σωκράτη, και μέσω αυτής παρωθούσε τους φοιτητές στην ανάπτυξη της ενορατικής σκέψης και την ενορατική επίλυση προβλημάτων. Για τον λόγο αυτό, απέφευγε να αξιολογεί τους φοιτητές με τον συνηθισμένο τρόπο των εξετάσεων και αντί αυτών ζητούσε να εκφράζουν οι ίδιοι τις θέσεις και απόψεις τους για ορισμένα επιστημονικά ζητήματα ή προβλήματα που έθετε χρησιμοποιώντας τα βιβλία και τις σημειώσεις τους. Με αυτό επιδίωκε να γνωρίζει τον τρόπο με τον οποίο σκέφτονταν οι φοιτητές και πώς αντιμετώπιζαν τα επιστημονικά ζητήματα και τα προβλήματα της καθημερινής εκπαιδευτικής πράξης.

Γι' αυτούς τους λόγους ανατρέξαμε στα βιβλία και τα επιστημονικά άρθρα που έχει δημοσιεύσει ο Χρήστος Φράγκος για τη δημοκρατική εκπαίδευση και τις μεταρρυθμίσεις που εκείνος θεωρούσε πως ήταν αναγκαίες να γίνουν στην εκπαίδευση, ώστε αυτή να είναι ανοιχτή προς όλους, καθώς και σε εκείνα που αναφέρονται στην εφαρμογή των δημοκρατικών αρχών και αξιών στη διδασκαλία και τη μάθηση. Οι δημοκρατικές ιδέες και αξίες, τις οποίες κατά την άποψή του θα πρέπει να προωθεί η δημοκρατική εκπαίδευση, εκφράζονται στα εξής συγγράμματα του Χρήστου Φράγκου:

Παιδαγωγικές αντιθέσεις, Θεσσαλονίκη 1964.

Εφαρμογή της μαιευτικής μεθόδου του Σωκράτη σε παιδιά, Ιωάννινα 1973 (έρευνα).

Ψυχοπαιδαγωγική, θέματα παιδαγωγικής ψυχολογίας, παιδείας, διδακτικής και μάθησης, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1977.

Ελληνικά και Ευρωπαϊκά Πανεπιστήμια, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1978.

«Τα ιδεώδη, τα ουσιώδη και τα στοιχειώδη της παιδείας», στη συλλογική έκδοση *Για μια δημοκρατική παιδεία*, εκδ. Παπαζήση.

«Προϋποθέσεις και προοπτικές για μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση», περιοδικό *Πολίτης*, Ιαν.-Φεβρ. 1979.

«Εκπαιδευτική πολιτική στις δυτικές και στις ανατολικές χώρες», περιοδικό *Αντί*, τεύχος 129, 7 Ιουλίου 1979.

«Ο Αλ. Δελμούζος και οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις», περιοδικό της ΟΛΜΕ *Λόγος και Πράξη*, τ. άνοιξης 1979.

Άρθρα στα περιοδικά *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, *Επιστημονική Σκέψη* και *αλλού*.

Αφετηρία της εφαρμογής των δημοκρατικών αρχών και αξιών στη διδασκαλία και γενικότερα στην εκπαίδευση αποτέλεσαν για τον ίδιο οι αντιλήψεις του Πλάτωνα για το διαλεκτικό μοντέλο της διδασκαλίας του Σω-

κράτη καθώς και η θεωρία του Αριστοτέλη για την ενορατική απόκτηση της γνώσης. Στη συνέχεια εμπλούτισε τις αντιλήψεις αυτές με τα παραδείγματα εκπαίδευσης των Ovide Decroly, Eduard Claparède, John Dewey, Jean Piaget, Maria Montessori, Lev Vygotsky, Benjamin Bloom, οι οποίοι έθεσαν τις βάσεις του Νέου Σχολείου και της λειτουργικής μάθησης στη νεότερη εποχή. Με βάση αυτά και τις διάφορες έρευνες που διεξήγαγε επιχείρησε να θεμελιώσει μια νέα παιδαγωγική θεωρία, τη «λειτουργική θεωρία για τη μάθηση», όπως την ονόμασε.

Είναι γνωστό εξάλλου ότι τα επιστημονικά και παιδαγωγικά ενδιαφέροντα του Χρήστου Φράγκου επικεντρώνονται σε ζητήματα της διδασκαλίας και της μάθησης στην προσχολική και την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και εκτείνονται μέχρι την τριτοβάθμια εκπαίδευση, ιδιαίτερα την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών. Συναρτώνται με εφαρμογές παιδαγωγικών αρχών και μεθόδων διδασκαλίας, όπως η σωκρατική διαλεκτική, η αισθητική εκπαίδευση, η παιγνιώδης και η βιωματική μάθηση, η ενσκόληση με τις τέχνες κ.ά., καθώς και με επιλογές στόχων διδασκαλίας, όπως η καλλιέργεια του κριτικού αναστοχασμού, της ενσυναίσθησης και της φαντασίας, ο ηθικός - πολιτικός στοχασμός, η απόκτηση δεξιοτήτων και ικανοτήτων διαλογικής επικοινωνίας κ.ά.

2. Χρήστος Φράγκος – Ο ενορατικός εκπαιδευτικός

Σε συνάρτηση με αυτά γίνεται αναφορά στη συνέχεια σε ένα από τα πολλά γνωρίσματα που διέκριναν τον Χρήστο Φράγκο ως πανεπιστημιακό δάσκαλο και ως παιδαγωγό, την ενορατική ικανότητα. Αποτολμούμε το εγχείρημα αυτό, πρώτον διότι ο ίδιος είχε ένα όραμα για την παιδαγωγική επιστήμη και την εκπαίδευση, το οποίο στηρίζεται στις δημοκρατικές αρχές και αξίες, και δεύτερον διότι στις παραδόσεις του εφαρμόζε αδιαλείπτως την ενορατική διδασκαλία, η οποία συναρτάται, κατά τη γνώμη μας, με την εφαρμογή των δημοκρατικών αρχών στην καθημερινή εκπαιδευτική πράξη. Είναι γνωστό εξάλλου ότι η ενορατική διδασκαλία συνδέεται άρρηκτα με τη δημιουργική διδασκαλία και μάθηση, ενώ σέβεται την ελευθερία και την αυτονομία του μαθητή στις διαδικασίες απόκτησης της γνώσης και την εφαρμογή της αποκτημένης γνώσης στη λήψη αποφάσεων και την επίλυση προβλημάτων.

Ο αείμνηστος Χρήστος Φράγκος, όπως γνωρίζουν οι συνεργάτες και οι μαθητές του, ήταν ένας ενορατικός εκπαιδευτικός που διέθετε ένα

όραμα για την εκπαίδευση της Ελλάδας. Έθετε υψηλούς στόχους στο έργο του και γι' αυτό είχε υψηλές προσδοκίες. Ήταν ένας προικισμένος πανεπιστημιακός δάσκαλος.

Το όραμα του Χρήστου Φράγκου περνά μέσα από τα ρεύματα και τις σχολές της Παιδαγωγικής και της Ψυχολογίας και είναι δισυπόστατο, ενώ οι δύο διαστάσεις του οράματος είναι άρρηκτα συνδεδεμένες. Είχε ως κύριο στόχο να αναβαθμίσει την Παιδαγωγική επιστήμη στην Ελλάδα καθιστώντας την καθαρή εμπειρική επιστήμη, με ευρύ θεωρητικό υπόβαθρο και άμεση εφαρμογή στην εκπαιδευτική πράξη και στο Νέο Σχολείο που ονειρευόταν. Πίστευε ακράδαντα ότι θα συντελούσε τα μέγιστα σε αυτό η άμεση και άρρηκτη σύνδεση της Παιδαγωγικής με την Ψυχολογία. Για τον σκοπό αυτό υπηρέτησε με μοναδικό ζήλο την Ψυχοπαιδαγωγική, η οποία αποτελεί τον επιστημονικό κλάδο που μελετά και υποστηρίζει σε ίση μοίρα αφενός τις διαδικασίες μάθησης και αφετέρου την παιδαγωγική και ψυχολογική υποστήριξη των μαθητών. Είναι γνωστές οι θέσεις που υποστηρίζει στο βιβλίο του με τίτλο *Ψυχοπαιδαγωγική για την καθιέρωση του επιστημονικού όρου «ψυχοπαιδαγωγική» στην Ελλάδα*, αλλά και για τη συμβολή της Ψυχοπαιδαγωγικής, ως επιστημονικού κλάδου, στην ομαλή ανάπτυξη του παιδιού και του εφήβου.

2.1. *Η αναβάθμιση των σπουδών των δασκάλων και νηπιαγωγών*

Η άλλη διάσταση του οράματος είναι η αναβάθμιση του ρόλου του εκπαιδευτικού. Ένεκα τούτου επιδίωξε την προαγωγή της προσωπικής ανάπτυξης, της επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης, και της επιστημονικής εξειδίκευσης, και συνάμα την ενίσχυση του κύρους του Έλληνα εκπαιδευτικού στην ελληνική κοινωνία.

Οραματίστηκε τον Έλληνα εκπαιδευτικό όχι μόνο ως ταλαντούχο και χαρισματικό, όπως θεωρείτο στο παρελθόν, αλλά ως επιστήμονα και επαγγελματία, ο οποίος διαθέτει εξειδικευμένες επιστημονικές γνώσεις και επαγγελματικές δεξιότητες και ικανότητες, τις οποίες αποκτά με τη βασική εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση. Για την επίτευξη του οράματος αυτού αγωνίστηκε στην πανεπιστημιακή του σταδιοδρομία με πάθος, προκειμένου να απεγκλωβίσει τον εκπαιδευτικό από τον εγκυκλοπαιδισμό του Μεσαίωνα και να τον καταστήσει επαγγελματία που διαθέτει βαθιά επιστημονική γνώση και επαρκή επαγγελματική κατάρτιση και εξειδίκευση.

Για την πραγματοποίηση του οράματος αυτού εργάστηκε επί είκοσι χρόνια περίπου στο νεοσύστατο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, συμβάλλοντας στην ίδρυση και θεμελίωση του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, το οποίο στη δεκαετία του 1960 λειτουργούσε σε εξάρτηση με το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Επηρεασμένος βαθιά από τις σπουδές του στη Φιλοσοφική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, αλλά και από εκείνες στο Σικάγο των ΗΠΑ, στη Λιόν της Γαλλίας και τη Γενεύη της Ελβετίας (1962-1966), όπου μελέτησε το έργο πολλών διακεκριμένων παιδαγωγών και ψυχολόγων, όπως π.χ. των John Dewey, Benjamin Bloom, Ovide Decroly, Eduard Claparède, Jean Piaget και άλλων, έθεσε ως στόχο και όραμά του οι απόφοιτοι του τμήματος να αποκτούν φιλοσοφική γνώση και παράλληλα παιδαγωγική και ψυχολογική κατάρτιση ώστε να μπορούν να εργάζονται στις δομές της εκπαίδευσης ως ικανοί και πλήρως εξοπλισμένοι επαγγελματίες. Παράλληλα, ως δάσκαλοι και παιδαγωγοί να προωθούν στα σχολεία με κατάλληλες επιστημονικές μεθόδους όχι μόνο τη μάθηση, αλλά να υποστηρίζουν παιδαγωγικά και ψυχολογικά τους μαθητές στην αντιμετώπιση των δυσκολιών και των προβλημάτων που αυτοί βιώνουν στα διάφορα στάδια της ανάπτυξής τους.

Στην αρχή της δεκαετίας του 1980, επί κυβερνήσεως του Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος (ΠΑΣΟΚ), όταν καταργούνταν οι παιδαγωγικές ακαδημίες και οι σχολές νηπιαγωγών, οι συζητήσεις και διαβουλεύσεις έτειναν προς την κατεύθυνση του μετασχηματισμού των σχολών αυτών σε «αυτόνομες» παιδαγωγικές σχολές. Ο Χρήστος Φράγκος αγωνίστηκε τότε στο πλευρό της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας Ελλάδος (ΔΟΕ) για την ένταξη των υπό ίδρυση παιδαγωγικών σχολών εντός των πανεπιστημίων της χώρας πιστεύοντας πως με την ένταξη αυτή ενισχυόταν το επιστημονικό επίπεδο των παιδαγωγικών σπουδών και ταυτόχρονα ανερχόταν το επίπεδο των βασικών επαγγελματικών σπουδών των δασκάλων και νηπιαγωγών της χώρας.

Ανάλογες ήταν οι επιδιώξεις του αείμνηστου δασκάλου και κατά τη δεκαετή θητεία του στο Τμήμα Νηπιαγωγών του ΑΠΘ, όταν στην αρχή της δεκαετίας του 1980 έλαβε την εντολή από τον τότε πρότανη Δημήτρη Φατούρο να συμβάλει στην οργάνωση και στελέχωση της νεοσύστατης Παιδαγωγικής Σχολής μεταφέροντας σε αυτή την πολυετή εμπειρία που είχε αποκτήσει στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Δεν επαναπαύτηκε όμως ούτε με την πολυετή προσφορά του ως ακαδημαϊκού δασκάλου στα ελληνικά πανεπιστήμια ούτε με την επίτευ-

ξη του οράματος της αναβάθμισης των παιδαγωγικών σπουδών και μέσω αυτής της ανόδου του επιπέδου της βασικής επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης των εκπαιδευτικών και ιδιαίτερα του κύρους των δασκάλων και νηπιαγωγών.

Οι επιδιώξεις του Χρήστου Φράγκου για την υλοποίηση του οράματος που είχε για την ελληνική εκπαίδευση δεν περιορίστηκαν μόνο σε αυτές τις δράσεις αλλά προχώρησε στην ίδρυση του Educational Research and In-service Training Centre (EDURIT), του γνωστού Κέντρου Παιδαγωγικής Έρευνας και Επιμόρφωσης στην Κρουσηγή Χαλκιδικής. Η λειτουργία του ερευνητικού αυτού κέντρου στόχευε στην περαιτέρω αναβάθμιση της Παιδαγωγικής επιστήμης και τη βελτίωση της ποιότητας των επιμορφωτικών σπουδών των εκπαιδευτικών. Σε αυτό διοργάνωνε επιστημονικές ημερίδες, συμπόσια και διεθνή συνέδρια καλώντας ως ομιλητές διαπρεπείς ακαδημαϊκούς δασκάλους και ερευνητές από όλο τον κόσμο. Σε αυτό διοργανώθηκε το 1993 το 3ο Διεθνές Συνέδριο της European Early Childhood Educational Research Association (EECERA), με θέμα «Practice Oriented Research Related to the Quality of Early Childhood Education» και πρόεδρο τον καθηγητή Χρήστο Φράγκο.

3. Ενορατική ανακάλυψη της γνώσης

Ο Χρήστος Φράγκος στη διδασκαλία έδινε βάρος στην ενορατική αναζήτηση της γνώσης και την επίλυση προβλημάτων έχοντας ως αφετηρία τις απόψεις του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη για την ανακάλυψη της γνώσης. Τις απόψεις αυτές εμπλούτιζε στη συνέχεια με τις αρχές της Ψυχολογίας της Μορφής, της Γνωστικής και της Αναπτυξιακής Ψυχολογίας. Η προτίμηση αυτή διαφαίνεται και στις παιδαγωγικές έρευνες που διεξήγαγε, όπως θα αναλύσουμε στη συνέχεια.

Έχοντας ως βάση τις θέσεις του Αριστοτέλη για την ενορατική ανακάλυψη της γνώσης και τη μεθοδολογία του Francis Bacon για τη συστηματική αναζήτηση της αλήθειας, στο βιβλίο του με τίτλο *Ψυχοπαιδαγωγική* στηλιτεύει τον τρόπο διδασκαλίας που ακολουθούσαν οι Σχολαστικοί στον Μεσαίωνα επιμένοντας στη στείρα απομνημόνευση και την παθητική μάθηση. Δεν δίστασε να ασκήσει κριτική στους συμπεριφοριστές ψυχολόγους των ΗΠΑ, οι οποίοι θεωρούσαν πως ο άνθρωπος μαθαίνει κατά τον ίδιο τρόπο που μαθαίνουν και τα άλλα έμβια όντα. Κατά την άποψή του, ο άνθρωπος οφείλει να ανακαλύπτει το ουσιαστικό περιε-

χόμενο που βρίσκεται πίσω από τις λέξεις και να οδηγείται σταδιακά στη γνώση της ουσίας των πραγμάτων. Σε μια προσπάθεια αναίρεσης των μοντέλων αυτών αντιπαραθέτει τις απόψεις των προοδευτικών στοχαστών της εποχής του Διαφωτισμού Jan Jack Rousseau και Johann Heinrich Pestalozzi, τις αρχές του Νέου Σχολείου και της λειτουργικής μάθησης που διατύπωσαν οι Édouard Claparède, John Dewey, Maria Montessori, καθώς και τις θέσεις των εκπροσώπων της Ψυχολογίας της Μορφής και τα πορίσματα της Γνωστικής και Αναπτυξιακής Ψυχολογίας για τις νοητικές διεργασίες και τη μάθηση.

Τις θέσεις αυτές συναντά ο μελετητής διάσπαρτες στο πλούσιο συγγραφικό έργο του Χρήστου Φράγκου, κυρίως όμως στο βιβλίο του με τίτλο *Ψυχοπαιδαγωγική*, όπου παρουσιάζει, εκτός από ζητήματα της διδασκαλίας και της μάθησης, θέματα σχετικά με την ανάπτυξη και τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού και του εφήβου, τη συμπεριφορά και την προσαρμογή στο σχολείο και την κοινωνία.

4. Παιδαγωγικές έρευνες και εφαρμογές – *Μοντέλα διδασκαλίας*

Ο Χρήστος Φράγκος ως ερευνητής έδινε μεγάλη σημασία στη διεξαγωγή εκπαιδευτικών ερευνών καθόσον θεωρούσε την εκπαιδευτική έρευνα την ασφαλή οδό που οδηγεί στην ερμηνεία των ζητημάτων τα οποία συναρτώνται με τις διαδικασίες της μάθησης και γενικότερα της απόκτησης της γνώσης. Τα αποτελέσματα των παλαιότερων ερευνών του είναι δημοσιευμένα στο βιβλίο με τίτλο *Παιδαγωγικές έρευνες και εφαρμογές* (University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1985), ενώ τις νεότερες τις έχει δημοσιεύσει σε διεθνή και ελληνικά επιστημονικά περιοδικά.

Με τις έρευνες αυτές επιδίωξε να θεμελιώσει μια νέα παιδαγωγική θεωρία για τη μάθηση, την οποία ονόμαζε «λειτουργική θεωρία για τη σχολική μάθηση», όπως αναφέραμε. Η εννοιολογική ανάλυση της θεωρίας αυτής είναι δημοσιευμένη στο βιβλίο με τίτλο *Παιδαγωγικές έρευνες και εφαρμογές* (1985: 456-465). Στη θεωρία αυτή εντάσσει σε ένα ενιαίο σύνολο:

1. Τα πορίσματα της έρευνας που προέκυψαν κατά την εφαρμογή του σωκρατικού προτύπου (μοντέλου) διδασκαλίας (σελίδες 121-122, στο ίδιο βιβλίο).

2. Τις τάσεις και απόψεις που διαμορφώθηκαν από τους εισηγητές των νέων απόψεων της Παιδαγωγικής, όπως π.χ. των Édouard Claparède, Jean Piaget, Jerome Bruner κ.ά.
3. Τις θέσεις του γενετικού ψυχολόγου Jean Piaget για τη μάθηση και την ανάπτυξη του παιδιού και του εφήβου.
4. Τις κατευθύνσεις που διαμορφώθηκαν για το περιεχόμενο της Ψυχοπαιδαγωγικής από τους Αμερικανούς ψυχολόγους Ausubel, Gagné, Wittrock και τους Ρώσους P. Ja. Calperin, Z.I. Kalmykova κ.ά.

Το μοντέλο αυτό διαμόρφωσε με βάση συγκεκριμένες αρχές και πορίσματα, όπως π.χ. οι αρχές της λειτουργικότητας, της σύνδεσης, της μεταλλαγής, της συμμετοχής, της παρώθησης, της προσαρμογής κ.ά., τις οποίες δεν είναι δυνατόν να παρουσιάσουμε εδώ αναλυτικά. Επιδίωξε να συνθέσει μια θεωρία η οποία θα ενσωμάτωνε παιδαγωγικές και ψυχολογικές θέσεις και απόψεις, ενώ θα μπορούσε αυτή να λειτουργήσει αποτελεσματικά μέσα στη σχολική τάξη.

4.1. Παράδειγμα ενορατικής επίλυσης προβλήματος

Ένα παράδειγμα ενορατικής επίλυσης προβλήματος περιέχεται στο βιβλίο του Χρήστου Φράγκου *Παιδαγωγικές έρευνες και εφαρμογές* (1985: 63-127), το οποίο αποτελεί την πειραματική εφαρμογή της επίλυσης προβλήματος, την οποία περιγράφει ο Πλάτων στον διάλογο *Μένων*. Ο Σωκράτης θέλησε να αποδείξει στον Μένωνα ότι η γνώση είναι εγγενής στον άνθρωπο ως ανάμνηση, σύμφωνα με τη γνωστή πλατωνική αντίληψη για την απόκτηση της γνώσης. Για τον σκοπό αυτό ο Σωκράτης έθεσε σε έναν δούλο του Μένωνα ένα γεωμετρικό πρόβλημα και ζήτησε από τον δούλο να επιλύσει το πρόβλημα αυτό στηριζόμενος στις πρακτικές γνώσεις του. Συγκεκριμένα, ο Σωκράτης ζήτησε από τον δούλο να ορίσει ένα τετράπλευρο σχήμα του οποίου το εμβαδόν θα ήταν διπλάσιο από το εμβαδόν ενός δοθέντος τετραγώνου. Έπειτα από ορισμένες αποτυχημένες δοκιμές, ο δούλος οδηγήθηκε στη λύση του προβλήματος υποστηριζόμενος με κατάλληλες ερωτήσεις και σχήματα από τον Σωκράτη.

Στο παράδειγμα φαίνεται ότι η ενορατική επίλυση προβλήματος είναι το αποτέλεσμα νοητικής επεξεργασίας των αισθητηριακών παραστάσεων, των δεδομένων του προβλήματος και της εμπειρίας του ατόμου.

Προκειμένου να ισχυροποιήσει ο Χρήστος Φράγκος την άποψη αυτή και επιπλέον να διαπιστώσει αν η διαλογική - μαιευτική μέθοδος δι-

δασκαλίας του Σωκράτη μπορεί να εφαρμοστεί σε παιδιά και εφήβους, διεξήγαγε μια ευρεία παιδαγωγική έρευνα σε μαθητές δημοτικών σχολείων και γυμνασίων της Ελλάδας. Τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής είναι πολύ σημαντικά και αναλυτική παρουσίαση της ερευνητικής αυτής εφαρμογής παραθέτουμε στη συνέχεια του βιβλίου.

Οι θέσεις του Χρήστου Φράγκου για την ενορατική διδασκαλία και την ενορατική επίλυση προβλημάτων περιέχονται στα εξής βιβλία και άρθρα:

Βασικές παιδαγωγικές θέσεις, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1985.

Ψυχοπαιδαγωγική, θέματα παιδαγωγικής ψυχολογίας, παιδείας, διδακτικής και μάθησης, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1977.

Εφαρμογή της μαιευτικής μεθόδου του Σωκράτη σε παιδιά, Ιωάννινα 1973 (έρευνα).

Η επίδραση της γλωσσικής μορφής του κειμένου στην ανάγνωση των μαθητών και στην κατανόηση, Ιωάννινα 1972 (τέσσερις έρευνες).

Ο ρόλος της οργάνωσης και του συνδυασμού στο μνημονικό πεδίο του εφήβου, Ιωάννινα 1968.

Εισαγωγή στη γενική μεθοδολογία της Ψυχοπαιδαγωγικής, Θεσσαλονίκη 1968.

L'ancien et la nouvelle pédagogie, Lyon 1965.

Παιδαγωγικές αντιθέσεις, Θεσσαλονίκη 1964.

Πρόσωπα και πράγματα στην αγωγή των παιδιών προσχολικής ηλικίας, Θεσσαλονίκη 1964 (διατριβή επί υφηγεσίας). (*Personnes et objets dans l'éducation*, Lyon 1966).

Η έννοια του χρόνου στα αγόρια των δώδεκα χρονών, Θεσσαλονίκη 1961 (διδασκτορική διατριβή).

Ανακεφαλαιώνοντας, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η συμβολή του καθηγητή Χρήστου Φράγκου στην παιδαγωγική επιστήμη και την ελληνική εκπαίδευση είναι πολύ σημαντική. Η συμβολή αυτή είναι εμφανής στη συγγραφική, την ερευνητική και τη διδακτική του δράση ως πανεπιστημιακού δασκάλου και κυρίως στην επιμονή του να αναδείξει την παιδαγωγική επιστήμη ως εμπειρική και εφαρμοσμένη επιστήμη και επιπλέον στον συνεχή αγώνα του να αναβαθμίσει την ποιότητα της επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης των Ελλήνων εκπαιδευτικών. Κατά την άποψή μας, η συνεισφορά αυτή οφείλεται ως έναν βαθμό στο όραμα που είχε ως επιστήμων και ως εκπαιδευτικός για την παιδαγωγική επιστήμη και την ελληνική εκπαίδευση. Ο αξιοσημείωτος αριθμός

των μαθητών του που αναδείχθηκαν με την υποστήριξή του σε πανεπιστημιακούς εκπαιδευτικούς και η εκτίμηση που έχαιρε ανάμεσα στους Έλληνες εκπαιδευτικούς, αλλά και η αναγνώριση και η εκτίμηση του επιστημονικού του έργου στο εξωτερικό δείχνουν το μέγεθος της αναγνώρισης της προσφοράς του στην παιδαγωγική επιστήμη και της καταξίωσής του ως επιστήμονα και πανεπιστημιακού δασκάλου.

Βιβλιογραφία

- Φράγκου, Χρ. Π. (1961). *Η έννοια του χρόνου στα αγόρια των δώδεκα χρόνων*. Θεσσαλονίκη, Φιλοσοφική Σχολή ΑΠΘ (διδακτορική διατριβή).
- Φράγκου, Χρ. Π. (1964). *Παιδαγωγικές αντιθέσεις*. Θεσσαλονίκη.
- Φράγκου, Χρ. Π. (1964). *Πρόσωπα και πράγματα στην αγωγή των παιδιών προσχολικής ηλικίας*. Θεσσαλονίκη (διατριβή επί υφηγεσία). (*Personnes et objets dans l'éducation*, Lyon 1966).
- Φράγκου, Χρ. Π. (1968). *Εισαγωγή στη γενική μεθοδολογία της Ψυχοπαιδαγωγικής*. Θεσσαλονίκη.
- Φράγκου, Χρ. Π. (1968). *Ο ρόλος της οργάνωσης και του συνδυασμού στο μνημονικό πεδίο του εφήβου*. Ιωάννινα.
- Φράγκου, Χρ. Π. (1972). *Η επίδραση της γλωσσικής μορφής του κειμένου στην ανάγνωση των μαθητών και στην κατανόηση*. Ιωάννινα.
- Φράγκου, Χρ. Π. (1973). *Εφαρμογή της μαιευτικής μεθόδου του Σωκράτη σε παιδιά*. Ιωάννινα.
- Φράγκου, Χρ. Π. (1977). *Ψυχοπαιδαγωγική, Θέματα παιδαγωγικής ψυχολογίας, παιδείας, διδακτικής και μάθησης*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Φράγκου, Χρ. Π. (1978). *Η επίδραση του τρόπου εξέτασης στην επίδραση των μαθητών*. Ιωάννινα.
- Φράγκου, Χρ. Π. (1979). *Προϋποθέσεις και προοπτικές για μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση*. Πολίτης, Ιαν.-Φεβρ. 1979.
- Φράγκου, Χρ. (1985). *Παιδαγωγικές έρευνες και εφαρμογές*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Φράγκου, Χρ.Π. (1985). *Βασικές παιδαγωγικές θέσεις*. Αθήνα: Gutenberg.